# ȘEDINȚA ÎN PLEN

CZU: 811.135.1’373
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.01

## REVALORIFICAREA CONCEPȚIILOR LEXICOGRAFICE NOVATOARE BEREJANIENE

**Ana VULPE**

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
**ORCID**: https://orcid.org/0000-0001-9437-4326

***Rezumat.*** *Lingvist de profil larg, savantul Silviu Berejan s-a simțit atras, în special, de problemele de lexicologie, semantică şi lexicografie. În materialul de față încercăm să facem o succintă expunere a noilor concepţii lexicografice elaborate şi utilizate în mod practic de acad. Silviu Berejan. Vorbind despre fiecare dintre principiile inovatoare berejaniene, vom ilustra revalorificarea acestora prin o serie de exemple de articole lexicografice extrase din cea mai recentă lucrare de proporții elaborată în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie, și anume Dicționar explicativ al limbii române actuale în patru volume, editat în 2022. Menționăm că unele antinomii între realizările lingvisticii şi practica lexicografică, de care vorbea acum 30 de ani savantul, persistă, deşi acestea pot suporta anumite rectificări condiționate de evoluția vocabularului și a limbii, în general.*

***Cuvinte-cheie*****:** *revalorificare, lexicografie, principii lexicografice, sistem lexical, unitate lexicală, antinomie.*

## Revaluing Berejan’s Innovative Lexicographic Concepts

***Abstract.*** *A linguist with a wide profile, the scientist Silviu Berejan still felt attracted, in particular, by the problems of lexicology, semantics and lexicography. In the present material we try to make a succinct presentation of the new lexicographical concepts elaborated and used practically by Acad. Silviu Berejan. Speaking about each of the Berejanian innovative principles, we will illustrate their revalorization through a series of examples of lexicographical articles extracted from the most recent work of proportions developed within the Lexicology and Lexicography Sector, namely Explanatory Dictionary of the Current Romanian Language in four volumes, edited in 2022. We mention that some antinomies between the linguistic achievements and the lexicographic practice, which the scientist was speaking about 30 years ago, persist, although they can support certain rectifications conditioned by the evolution of vocabulary and language, in general.*

***Keywords:*** *revaluing, lexicography, lexicographic principles, lexical system, lexical unit, antinomy.*

Silviu Berejan este savantul cu renume ale cărui idei, convingeri şi strădanii ce l-au înnobilat continuă să dăinuiască. Or, „meritele savantului Silviu Berejan în domeniul lingvisticii sunt incontestabile şi unanim acceptabile în ştiinţa naţională şi internaţională", afirma lingvistul de talie mondială Eugeniu Coşeriu (apud: Popa, 2005, p. 18).

Lingvist de profil larg, cercetătorul Silviu Berejan s-a simţit atras, mai ales, de problemele de lexicologie, semantică şi lexicografie. În acest domeniu a reuşit să-şi formeze o doctrină proprie, iar prin îndrumarea competentă a tinerilor specialişti lexicologi şi lexicografi, prin coordonarea unor lucrări colective de proporţii elaborate în cadrul Sectorului de lexicologie şi lexicografie al Institutului de Limbă şi Literatură al A.Ş. a R.S.S.M., în fruntea căruia s-a aflat din 1978 până în 1987, Silviu Berejan a creat o şcoală lexico-semantică cu viziuni noi în tratarea lexicului şi în redactarea dicţionarelor (Pahomi, Vulpe, 2007, p. 44).

În cele ce urmează, insistăm, în primul rând, să facem o succintă expunere a noilor concepţii lexicografice elaborate şi utilizate în mod practic de acad. Silviu Berejan, în special la realizarea vol. II al *Dicţionarului explicativ moldovenesc*, editat în 1987, concepţii care sunt atât de valoroase, încât merită a se aminti de ele, chiar cu riscul de a repeta acest lucru. Pe marginea expunerii concepţiilor vom veni şi cu unele comentarii din perspectiva evoluţiei modalităţilor de elaborare a lucrărilor lexicografice. Avem în vedere noile tehnologii informaţionale utilizate în zilele noastre.

Făcând o remarcă, evidenţiem că aceste cerinţe, noi, membrii Sectorului de lexicologie şi lexicografie, autori a mai multor dicționare elaborate de-a lungul a circa 3 decenii, le-am respectat cu stricteţe în toate lucrările realizate de până acum. În continuare, vorbind despre fiecare dintre principiile inovatoare berejaniene, vom face trimitere, vom ilustra revalorificarea acestora prin o serie de exemple de articole lexicografice extrase din cea mai recentă lucrare de proporții apărută în cadrul sectorului, și anume *Dicționar explicativ al limbii române actuale* în patru volume, Chișinău 2022 (autori: Vasile Bahnaru, Liliana Botnaru, Livia Căruntu-Caraman, Viorica Molea, Maria Onofraş, Tamara Pahomi, Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe. Coordonatoare: Ana Vulpe).

Savantul Silviu Berejan pentru prima dată în lingvistica românească a promovat o nouă teorie lexicografică, teorie ce preconiza, întâi şi întâi, reflectarea relaţiilor de sistem în cadrul vocabularului. Un dicţionar explicativ trebuie să redea cât mai fidel conţinutul ontologic al fiecărui cuvânt şi să prezinte materialul lexicografic cât mai unificat. Dicţionarele care urmăresc „în special funcţionalitatea lexicului", dar ignorează sistemicitatea lui, au o deficienţă regretabilă, susţinea reputatul lexicolog și lexicograf. În acest context se vorbea de prima antinomie „legată de faptul că teoriile lexicologice au drept obiectiv reflectarea statutului ontologic al lexicului ca sistem …, pe când lexicografii practicieni se străduiau întotdeauna şi

continuă să se străduiască până acum să caracterizeze cuvintele în uz, să fixeze particularităţile funcţionării lor în comunitatea vorbitoare" (Berejan, 1992a, p. 16). Prin urmare, dicționarul explicativ ar descrie două realități: „cuvântul ca element al sistemului limbii, deci ca obiect lingvistic, … şi cuvântul ca element al limbajului în procesul funcţionării sale, deci de acum ca obiect social şi cultural…" (Berejan, 1992a, p. 17).

Lingvistul Silviu Berejan insista asupra relevării în dicţionarul oricărei limbi naţionale a tabloului ontic al vocabularului limbii prin fixarea cantităţii reale a unităţilor lexicale din care constă vocabularul, a sensurilor acestora şi a potenţelor lor derivative, prin fixarea maximal posibilă a relaţiilor sistemice dintre elementele vocabularului (Berejan, 1992b, p. 61). E vorba, întâi şi întâi, de prezentarea unificată a elementelor descrise la nivelul formei și, mai ales, la nivelul sensului. În ceea ce priveşte forma, se susținea că unificarea poate fi atinsă: 1) prin asocierea cu etimonul (de ex., elementele lexicale *a (se) datora, datorie, datorită, datornic* se asociază cu substantivul *dator; împărăție, împărătească, împărătește* – cu *împărat;* adjectivele *relaxant, relaxat* – cu *verbul a (se) relaxa);* 2) prin indicarea legăturii derivative a unităţilor cu acelaşi radical (de ex., *fetiță* – diminutiv de la fată; *danteluță* – diminutiv de la *dantelă; măturiță, măturică* – diminutive de la *mătură*; măturoi – augmentativ de la *mătură*). Referitor la sens, unificarea s-a realizat prin aplicarea aceleiași definiții unei întregi clase de cuvinte. Astfel, pentru adjectivele în *-tor*, formate de la verbe, în sensul de bază definiția are următoarea structură tipică: „care + verbul respectiv" (de ex.: *înălțător* – care înalță; *încurajator* – care încurajează; *liniștitor* – care liniștește; *umilitor* – care umilește); pentru cele în *-esc* definiția constă din formula „care ține de (se referă la ) + substantivul de la care derivă" (*cancelaristic* – care ține de cancelarie; care se referă la cancelarie) sau „care este caracteristic (propriu) + substantivul de la care derivă" (de ex., *prietenesc* – care este caracteristic prietenilor). Totodată, anumite clase de cuvinte polisemantice (denumirile de naționalități, profesii, ere, anotimpuri, plante, animale, culori etc.) au (aproape) aceeași structură semantică (de ex., *cireașă* – fructul cireșului; *cireș* – pom fructifer cu flori albe, cu fructe mici, cărnoase și dulci; *caisă* – fructul caisului; *cais* – pom fructifer care înflorește timpuriu având fructe zemoase, de culoare portocalie și cu sâmburi mari).

În ce priveşte redarea conţinutului ontic al fiecărui element al limbii, savantul Silviu Berejan insista ca la formularea sensurilor să fie realizată o serie de prescripţii, printre care cele mai de bază:

**1.** Fiecare unitate explicată să aibă în mod obligatoriu o definiţie analitică, textuală, adică explicarea doar prin sinonime să fie exclusă ca principiu general (Berejan, 1992b, p. 62). Pentru explicitare, propunem să analizăm definiția verbului *a pronunța* cu primul său sens. Astfel, în unele dicționare explicative atestăm următoarea definiție: „A rosti, a articula sunete, silabe, cuvinte". De fapt, elementele *a rosti, a articula* din definiție nu sunt altceva

decât sinonime ale verbului *a pronunța*, iar elementele *sunete, silabe, cuvinte* formează contextul lui. Prin urmare, ca să înțelegem care este sensul lui *a pronunța*, ar trebui să-l căutăm la verbele *a rosti, a articula.* Dar, ironia soartei, căci *a articula* este definit prin *a pronunța,* iar *a rosti* prin *a pronunța* sau *a articula*. Deci, avem un cerc închis, dar nu avem o definiție clară nici pentru *a pronunța,* nici pentru *a articula* sau *a rosti.* Soluția o găsim totuși în alte dicționare, elaborate cu respectarea criteriului științific propus de teoreticianul și practicianul lexicograf Silviu Berejan, asupra căruia insistăm o dată în plus: fiecare unitate explicată să aibă în mod obligatoriu o definiţie analitică, textuală. Astfel, definiția propriu-zisă pentru verbele *a pronunța, a rosti* și *a articula* ar fi: „(sunete, silabe, cuvinte etc.) A emite cu ajutorul organelor vorbirii. Sin.: a rosti; a articula" (a se confrunta DEU, NODEX, DELRA). Observăm, aceste verbe creează relații echivalente între ele, prin urmare nu ar trebui să se explice unul prin altul.

**2.** Din fiecare definiţie să fie înlăturate segmentele de text ce nu ţin de sensul propriu-zis al unităţii definite, ci reflectă conţinutul unor îmbinări … sau al unui context mai larg, deoarece confundarea sensului unei unităţi lexicale cu sensul contextului, în care apare ea, reprezintă unul dintre cele mai caracteristice neajunsuri ale dicţionarelor explicative existente în prezent (Berejan, 1992b, p. 62). Este foarte important ca de această recomandare să se țină cont în cazul definirii verbelor, în special a celor tranzitive.

Menționăm că în procesul de elaborare a dicţionarelor lexicografii de la Sectorul de lexicologie și lexicografie al Institutului de Filologie au ținut cont de acest deziderat în mod constant, chiar cu riscul de a nu fi înţeleşi uneori de alţi colegi de breaslă, care ne spuneau că definiţiile noastre, mai ales cele ce se referă la verb, diferă de cele din dicţionarele editate dincolo de Prut. Dar aceasta e una din rigorile ştiinţifice de netăgăduit care trebuie respectate. Sigur, nu e ușor să elimini elementele contextului din definție. Uneori se creează impresia că nu ai cum explica altfel un anume verb. Pentru a fi mai convingători, revenim la definiția verbului *a pronunța* din unele dicționare: „A rosti, a articula sunete, silabe, cuvinte". După cum am menționat, elementele *a rosti, a articula* sunt sinonimele lui, iar ceea ce ne rămâne*: sunete, silabe, cuvinte* nu sunt altceva decât elemente ale contextului, întrucât vorbitorul le folosește în îmbinare: *a pronunța sunete; a pronunța silabe* etc. Prin urmare, definiția nu este edificatoare.

Evident, elementul lexical şi contextul, materialul ilustrativ trebuie să constituie o unitate indisolubilă în procesul de lucru al lexicografului. Contextul este o parte componentă (neobligatorie) a articolului lexicografic, care de foarte multe ori vine să complinească o definiție, să o facă mai

explicită, oferind cititorului modele de utilizare în vorbire a cuvântului explicat. Indicaţiile privind parametrii combinatorii, contextuali trebuie să fie aplicate cu rigurozitate mai ales într-un dicţionar didactic, care, după cum se ştie, înlesnesc substanţial procesul de însuşire a unei limbi străine, dar şi în dicţionarele explicative, îndeosebi atunci când alcătuitorii lui îşi pun scopul să includă în el maximă informaţie. Remarcăm că de atare indicaţii are nevoie, mai întâi de toate, verbul, îndeosebi cel polisemantic, întrucât exprimarea lexicografică a combinatoricii acestuia facilitează mult tălmăcirea sensului/sensurilor lui.

O altă antinomie inerentă practicii lexicografice, despre care mai vorbea cercetătorul Silviu Berejan, constă „în conflictul dintre postulatul teoretic de a cuprinde în dicţionarul general al limbii naţionale doar lexicul de uz comun (…) şi tendinţa practicii de a pune la dispoziţia consumatorului, pe lângă acesta, un masiv mereu mai extins de elemente preluate din sistemele speciale terminologice". „Includerea masivă a denumirilor folosite în exclusivitate în diferite limbaje profesionale, continuă ilustrul savant, duce la … estomparea specificului naţional al dicţionarului şi implicit al lexicului limbii şi al limbii în întregime (Berejan, 1992a, p. 18). Ne permitem să venim cu anumite precizări în acest sens. Despre toate acestea lexicologul și lexicograful Silviu Berejan scria la începutul anilor '90. Pe atunci abia începea perioada de declanșare a relațiilor politice, sociale, culturale, inclusiv lingvistice, între popoarele statelor europene și nu numai, și odată cu aceasta se constata o dinamică aproape fără precedent a lexicului limbii române atât sub aspectul creațiilor interne, cât/și mai ales, sub aspectul împrumuturilor, dinamică la care asistăm și în prezent. Iar în condițiile actuale ale exploziei tehnologiilor informaționale elementele lexicale, termenii noi intră foarte rapid în uzul curent, sunt asimilați cu ușurință de o bună parte a vorbitorilor, în special a celor tineri (a se compara terminologia din domeniul IT). În aceste circumstanțe, considerăm justificată includerea în dicţionarul general al limbii a termenilor, a împrumuturilor ce apar frecvent în literatura de masă. Or, lexicologii, lexicografii sunt specialiștii cei mai interesați în cercetarea acestor modificări de vocabular, pe care trebuie să le înregistreze, să le precizeze din perspectivă semantică și funcțională, prezentându-le în dicționare explicative de diferite tipuri, în funcție de destinatar. Astfel, în DELRA în patru volume autorii au mers și pe această cale. Deși, ținem să precizăm că volumul relativ mare al lucrării se datorează nu doar sau nu atât numărului de cuvinte-titlu, circa 65.000, cât și mai ales pentru gama largă de informații – anumite dificultăți de pronunție, silabație, de ordin morfologic, indicații privind relațiile de sinonimie, antonimie, paronimie,

material ilustrativ etc. – inclusă în articolul lexicografic, pe lângă partea explicativă, inerentă acestui tip de dicționar. Totodată, renumitul savant susținea că „pentru dicţionarele mari (și relativ mari – am adăuga noi) se consideră deosebit de prestigios faptul „cuprinderii" tuturor elementelor social acceptate, atestate în textele publicate. … E vorba în aceste cazuri de „concepţia lor ştiinţifică prea puţin pretenţioasă, despre devierea de la sarcina teoretică şi practica fundamentală a oricărui dicţionar de limbă". Din punctul de vedere larg reclamat al comodităţii consumatorului însă, care adresându-se unui dicţionar mare va putea găsi aici tot ce îi trebuie în momentul dat…, alcătuitorii acestor dicţionare sînt obligaţi să se supună tendinţelor comerciale „atotcuprinzătoare" ale editorilor ce finanţează „industria lexicografică" (Berejan, 1992a, p.19). „Dicţionarele explicative de proporţii mari (în mai multe volume) au un destinatar precis: specialiştii care studiază limba, adică lingviştii, opinează și cercetătorul Vasile Bahnaru, care, de asemenea este discipolul fidel al acad. Silviu Berejan, un continuator al ideilor lui novatoare. … În acelaşi timp, majoritatea consumatorilor de dicţionare are nevoie, mai întâi de toate, de un vademecum practic pe care l-ar putea avea la îndemână în permanenţă. Aceste criterii le poate satisface dicţionarul într-un singur volum" (Bahnaru, 2008, p. 114). Și aici încercăm să venim cu o precizare: vorba e că astăzi, când societatea evoluează vertiginos, această prescripție pare a fi depășită, accentul se deplasează. Ne referim la apariţia tot mai mult a dicţionarelor variantă electronică, în cazul cărora dispare incovenientul unei lucrări variantă-hârtie de proporţii, şi anume acela de a fi greu de mânuit. Or, „oportunităţile oferite astăzi de spaţiul virtual…, care pare a fi nelimitat, exclude problema economiei de spaţiu tipografic" (Păcuraru, 2015, p. 76). Astfel, dispare și problema finanţării, a preferințelor editorilor etc. și nu apare în prim-plan nici problema volumului de informație cuprinsă. Important e să se respecte principiile, rigorile tratamentului lexicografic la care sunt supuse unitățile lexicale incluse în dicționar, astfel încât acesta să fie o lucrare științifică, normativă și în același timp „o colecţie, relativ completă, de cuvinte ale limbii contemporane. „La nivelul actual de dezvoltare a teoriei (…) dicţionarele, ca şi celelalte opere lingvistice, trebuie elaborate ţinând cont de toate cuceririle lingvisticii teoretice", adică de nivelul de dezvoltare a ştiinţei, susținea savantul notoriu Silviu Berejan (Berejan, 1992a, p. 16). Din păcate, antinomiile între realizările lingvisticii şi practica lexicografică, de care vorbea acum 30 de ani savantul, există încă, deşi unele dintre acestea pot suporta anumite rectificări condiţionate de evoluţia limbii şi a societăţii, în general. Cert este însă că aceste teze, principii ale savantului Silviu Berejan continuă să fie de mare actualitate.

## Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie şi lexicografie*. Chișinău: Ştiinţa, 2008, 308 p.

2. Berejan, 1992a = BEREJAN, Silviu. *Dicţionarul ca operă lingvistică şi antinomiile practicii lexicografice*. În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară.* 1992, nr. 2, p. 15-22.

3. Berejan, 1992b = BEREJAN, Silviu. *Reinterpretări lexicografice ale unităţilor de vocabular în dicţionarul explicativ (cu privire specială asupra verbelor).* În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară.* 1992, nr. 4, p. 60-66.

4. PĂCURARU, Veronica. *Polisemia și dezambiguizarea unor unități recente ale vocabularului românesc din perspectiva dinamicii semantice actuale. Considerări și reconsiderări în contextul informatizării lexicografiei*. În: *Philoghia*, 2015, nr. 2, p. 70-78.

5. PAHOMI, Tamara, VULPE, Ana. *Aspecte ale contribuţiei acad. S. Berejan în domeniul lexicologiei şi lexicografiei*. În: *Revistă de lingvistică și ştiinţă literară*, 2007, nr. 3-4, p. 44-47.

6. POPA, Gheorghe. *Din viața și opera acad. Silviu Berejan*. În: *Academicianul Silviu Berejan. Biobibliografie*. 2005, p. 9-43.

**Notă:** Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.800009.16.06.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.